

HET
PROEFSCHRIFT
VAN

...
Berber Voortman

Voortman (29) interviewde en testte 46 tandartsen, directeuren, architecten en andere notabelen uit Middelburg, Zutphen en Roermond. Allen geboren en getogen in hun woonplaats, van middelbare leeftijd en van het mannelijk geslacht – er waren niet genoeg vrouwen die aan haar eisen voldeden.

Als hoogopgeleide veelschrijvers waren de proefpersonen gewend om na te denken over taal. Voortman moest daardoor extra moeite doen om ze in verwarring te brengen over het eigenlijke doel van het onderzoek, zodat ze onbevangen konden reageren op haar tests. In een daarvan moesten de proefpersonen kiezen tussen *je kan* en *je kunt*, en tussen *te mooi om waar te wezen* en *te mooi om waar te zijn* – de spreek- en de schrijftaalvariant. Voortman: "Toen ze *kennen* en *kunnen* hoorden, begonnen ze al te glimmen. Want uiteraard doen zij dat niet fout. En dat klopte. Maar daar ging het mij niet om. Ik was juist benieuwd naar de keuze tussen *wezen* en *zijn*. En daar werd over het algemeen veel minder bewust over nagedacht."

Peter Burger

Notabelen

"De dominee, de dokter, de notaris, / Drievuldig beeld van al wat wijs en waar is", dichtte Jan Greshoff over de 'burgerheren' van het Arnhemse Velperplein. Hoe praten zulke heren in zo'n provinciestad? Die vraag hebben sociolinguïsten lang links laten liggen: zij vonden bij voorbaat het taalgebruik van de lagere klassen interessanter dan het bekakte of kleurloos-keurige notabelen-Nederlands. In werkelijkheid spreken deze notabelen helemaal niet bekakt. Dat ontdekte Berber Voortman, die in juni promoveerde op *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen*.

zelfs spontaan als een 'bekakte klotzak'.

Bekakt spreken ze dus niet, maar kleurloos is de taal van Nederlandse notabelen evenmin. Bij de keuze tussen *je kan* en *je kunt* kiezen de meesten weliswaar voor de keurige (schrijftaal)variant: *je kunt*. Maar in hun zinsbouw, waarvan ze zich minder bewust zijn, schemert hun dialectachtergrond duidelijk door. Roermondse en Zutphense notabelen gebruiken bijvoorbeeld de 'de-band-*lek*'-constructie (*hij heeft de band lek*, in plaats van *hij heeft een lekke band*) en de possessieve datief (*de baard hangt hem op de grond*, in plaats van *zijn baard hangt op de grond*).

⊕ ONZEKERHEID

Het 'beschaafde' Nederlands (de minst gekleurde benadering van de standaarduitspraak) spreken de Middelburgers, die ook hun eigen dialect het minst waarderen. De Middelburgse sociaal-culturele elite gebruikt weinig dialectconstructies, spreekt *v* en *z* stemhebbend uit (*vlees* en *zout*, en niet *flees* en *sout*), en laat in de klinikers *ee* en *oo* niet het geringste spootje horen van een *ei* of *ou*. Daarmee onderscheiden ze zich zowel van het dialect uit de eigen streek als van het randstadplat.

De Zutphense notabelen daarentegen gebruiken juist veel *f*'s en *s*'en, terwijl in het Zutphense dialect de *v* en *z* stemhebbend zijn. Voortman: "Kennelijk willen de Zutphenaren meer dan de anderen conform het randstedelijke Nederlands spreken. Achterhoekers zijn in het algemeen veel bescheidener en onzekerder over hun eigen dialect dan Limburgers. Juist die verschillen tussen de steden maken de taal van notabelen zo interessant."

De Roermondse artsen en juristen klinken het meest naar hun geboortestreek. Ze zijn daar ook trots op. Een proefpersoon: "Met echte Roermondse accenten op de roeivereniging spreek je alleen maar Limburgs. Die worden ook een beetje boos als je Ne-

⊕ VRINDEN

Voortmans verwachting dat haar proefpersonen bekakt zouden praten, kwam niet uit. Ze horen niet bij de Nederlanders die *wijze oude muizen* uitspreken als *weeze oode meuzen*, noch bij de sprekers die, in vaktermen, 'een extra spierspanning' gebruiken bij het articuleren, resulterend in – ook in Nederland – een 'stiff upper lip'.

Sterker nog: daar moeten ze niets van hebben. Voortman liet hun opnamen horen van een standaardtaal- en een kakkineuze spreker en van stemmen met een licht Limburgs, Zeeuws en Achterhoekse accent. De man met de hete aardappel, die het over zijn 'vrinden' heeft, werd door niemand gewaardeerd. Een Middelburgse tandarts karakteriseerde hem

derlands spreekt." "Maar," zegt Voortman, "het is voor de Roermondse ook moeilijker om zich helemaal aan te passen, als ze dat al zouden willen. De afstand tussen Limburgs dialect en standaardtaal is veel groter dan die tussen Zeeuws en standaard. Een zachte g raak je bijna niet kwijt."

De verklaring voor de verschillen tussen de drie steden zoekt Voortman vooral in hun geschiedenis.

Middelburg lag in de zeventiende eeuw het dichtst bij het centrum van de Republiek, waardoor de hogere standen zich daar eerder de taal van Amsterdam en Den Haag eigen maakten. Zutphen maakte wel deel uit van de Zeven Provinciën, maar lag verder uit het centrum, terwijl Limburg pas in de vorige eeuw een Nederlandse provincie werd. Ook godsdienst speelt een rol. Het gereformeerde Middelburg en in mindere

mate het hervormde Zutphen ondergingen sinds de zeventiende eeuw de invloed van de Statenbijbel, terwijl in het katholieke Roermond tot in de jaren zestig de mis in het Latijn werd gelezen. <

Berber Voortman: *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen. Een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Roermond en Zutphen.* Amsterdam, IFOTT, 1994. Prijs: f 35,-. ISBN 90 74698 10 7

Jargon en slang [5]

Marc De Coster - Tienen, België

Welke woorden, uitdrukkingen en betekenissen zijn er in omloop in de schaduw van de officiële woordenschat? In deze serie komen er telkens enkele voor het voetlicht. De vermelde citaten zijn niet noodzakelijk de oudste vindplaatsen. De auteur houdt zich aanbevolen voor oudere voorbeelden.

BANGEN: verkorting van *headbanger*: het ritmisch slaan met het hoofd in een verticale beweging op het ritme van heavy-metalmuziek. Van Engels *to bang + en*. Jeugdtaal uit de jaren tachtig.

- Lekker banger is er niet meer bij, want om de haverklap wordt er een tempowisseling gemaakt.
OOR, 19-10-91

LEKKO: zeemansuitroep voor: laat los, laat vallen. Van Engels *let go*.

- Lekko maar, bootsman.
Jan de Hartog: *De Commodore* (1987)

BEREN: onder Amsterdamse scholieren wordt dit werkwoord gebruikt ter vervanging van allerlei handelingen. Bijvoorbeeld: 'Ik ga even een colaatje beren.' Vermoedelijk uit hiphopkringen. Jongeren gebruiken het werkwoord ook in de betekenis 'copuleren'.

PITWAGEN: politiejargon voor de surveillancewagen. De *pit* is het zwaailicht op het dak van de auto.

BROODZAKKIE: Amsterdamse prostitutieterm voor iemand die in de vroege ochtend, alvorens naar het werk te gaan, nog gauw een prostituée komt opzoeken.

- Op de gracht stond nog een schaarse nachtvlinder te pieren. Dat soort meiden bleef wachten op de 'broodzakkies'. Dat waren de vroege vogels die, voordat ze naar hun werk gingen, even een wip gingen maken. Die waren een paar uur eerder bij moeder de vrouw 'verkeerd gekomen'.
Nou en... mijn leven op de walletjes.
Door Riek verteld aan Jan A.L.M. Naaijkens (1986)

CONDO, CONDUKU: hedendaagse jeugdtermen voor een treinconductor. Het tweede woord komt uit het hiphop-taalgebruik, waarin *duku* staat voor 'geld'.

CRISIS: in de uitroep 'Da's crisis!': door jongeren gezegd wanneer ze ergens van balen. Waarschijnlijk bedacht door L. Heiting, schrijfster van de jeugdserie *Steil achterover*. Jongeren hebben het ook over 'crisisfouten': heel domme fouten.

EENDEKONT:

1 scheldwoord voor een sufferd. Komt reeds voor bij Willem van

Iependaal (Polletje Piekhaar, 1935). Niet vermeld in *Luilebol!* (H. Heestermans) maar nog steeds gebruikt.

2 bijnaam van de Saab 900. Vanwege de gedetailleerde achtersteven van deze wagen.

3 in de jaren vijftig een bepaalde haarstijl, populair bij nozems. Britse Teddy Boys hadden een 'duck's arse'. Ook: *kippekontje*.

INKTJURK: soldatenslang voor een militair die administratief werk verricht. Vergelijk het meer algemene *inktkoelie* en het Duitse slangwoord *Tintenkuli*.

FRUSTRATIEGIDS: onder rechters en officieren van justitie een scherpsensde benaming voor 'de gids voor de rechterlijke macht', een soort overzicht waarin iedereen (eens per jaar) kan lezen hoe de anderen erbij staan, wie op de ladder gestegen is en wie is blijven stilstaan. Ook wel 'het ellebogenboekje' genoemd.

GEVOELSGENOOT: eufemisme onder homo's voor een mede-homo. Vooral gebruikt in de jaren vijftig. Ook onder lesbiennes: *gevoelsgenote*.

- Aan het eind van de week was ik ervan overtuigd dat mijn 'gevoelsgenoten' mij niet zonder antwoord het weekend in lieten gaan. René Stoute: *Het grimmig genieten* (1991)

<